

Maciej Szaniawski

Założenia struktury szkolnictwa podstawowego i status nauczyciela w świetle prawa oświatowego (1945-1972)

Wieki Stare i Nowe 1(6), 331-351

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MACIEJ SZANIAWSKI

Założenia struktury szkolnictwa podstawowego i status nauczyciela w świetle prawa oświatowego (1945—1972)

Przedmiot poniższych rozważań stanowi problem prawnego funkcjonowania szkoły podstawowej (powszechnej) oraz pracy jej nauczycieli w latach 1945—1972.

Dla właściwego zobrazowania wytyczonego zagadnienia podjęto następujące kwestie: założenia ustroju i obowiązku szkolnego; kwalifikacje nauczycieli, zasady ich zatrudniania i rozwiązania stosunku służbowego; obowiązki kadry pedagogicznej i jej odpowiedzialności służbowej; ocena pracy i innych uprawnień.

Należy zaznaczyć, że w ustawodawstwie powojennym dotyczącym tych zagadnień oparto się na regulacjach prawnych II Rzeczypospolitej. Akty minionego okresu dostosowywano do aktualnych potrzeb i — co bardzo ważne — do nowego systemu politycznego oraz założeń ideologicznych. W długofalowym procesie, przy zachowaniu ciągłości prawnej, wprowadzano stopniowo nowe elementy.

Wykorzystany materiał źródłowy to akty prawne wydane przed 1939 rokiem oraz powojenne dekrety, ustawy i rozporządzenia. Pomocne okazały się również opracowania: Jana Buczkowskiego i Józefa Wójcika¹, Kazimierza Kotarskiego² oraz przepisy prawne z komentarzami Jana Buczkowskiego, doty-

¹ J. Buczkowski, J. Wójcik: *Stosunki służbowe pracowników szkolnictwa, nauczyciela i wychowawcy. Zbiór obowiązujących przepisów z zakresu stosunków służbowych nauczycieli i pracowników administracyjnych szkolnictwa oraz postępowania administracyjnego wraz z komentarzem do przepisów o prawach i obowiązkach nauczycieli, orzecznictwem sądów, Centralnej Rady Związków Zawodowych oraz wyjaśnieniami właściwych władz naczelnych. Stan na dzień 31 sierpnia 1963 roku.* Warszawa 1963.

² K. Kotarski: *Praca szkoły w świetle obowiązujących przepisów.* Wydanie 2. uzupełnione wg stanu na 30 VI 1968. Warszawa 1968.

czące pracy szkoły podstawowej z 1970 roku³ i obowiązków nauczyciela z 1973 roku⁴.

Wskazane wyżej prace stanowiły aż do lat 80. ubiegłego wieku podstawową wykładnię prawną dla pracy szkół podstawowych. Zamieszczono w nich zarówno ustawy, dekry, rozporządzenia, okólniki, wyjaśnienia dotyczące oświaty, jak i ich interpretacje oraz wskazówki do stosowania praktycznego. Były więc niezbędną pomocą dla kierowników (dyrektorów) szkół i administracji szkolnej. Stanowiły swego rodzaju „prawie ostateczną” wykładnię prawa oświatowego. Natomiast praca J. Wołczyka poza samym tekstem ustawy z 1972 roku (*Karta praw i obowiązków nauczyciela*) nie zawierała, pomijając pewne ideologiczne elementy, żadnych wyjaśnień i komentarzy do tego aktu. Niektóre problemy prawa oświatowego zamieszczała również branżowa prasa (np. „Głos Nauczycielski”).

Założenia ustroju i obowiązku szkolnego

Podstawą prawną, na której oparto strukturę powojennej szkoły, była *Ustawa o ustroju szkolnictwa z 11 marca 1932 roku*, zwana potocznie ustawą jędrzejewiczowską⁵. Wprowadzała ona jednolity obowiązek szkolny i trzystopniowy podział szkół powszechnych z 3 szczeblami programowymi, z których pierwszy obejmował elementarny zakres wykształcenia ogólnego, drugi był rozszerzeniem pierwszego, a trzeci miał nadto przysposobić młodzież pod względem społeczno-obywatelskim i gospodarczym. W szkole I stopnia realizowano pro-

³ *Szkola Podstawowa. Przepisy i komentarze*. Red. J. Buczkowski. Warszawa 1970.

⁴ J. Buczkowski: *Karta praw i obowiązków nauczyciela*. Warszawa 1974.

⁵ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej [dalej: DzU] 1932, nr 38, poz. 389. Pierwsze dokumenty określające podstawy prawne i organizacyjne szkolnictwa powszechnego ukazały się już w 1919 roku. Były to wydany 7 lutego Dekret o obowiązku szkolnym oraz Dekret o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych. Dziennik Urzędowy Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [dalej: Dz.Urz. MWRiOP] 1919, nr 2, poz. 2 i 3. 4 czerwca 1920 roku wydano Ustawę o tymczasowym ustroju władz szkolnych (DzU 1920, nr 50, poz. 304), która ujednotaczała i porządkowała dotychczasowe akty prawne. Wprowadzała Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego jako władzę zwierzchnią, a obszar państwa podzieliła na kierowane przez kuratorów okręgi szkolne. Konstytucja marcowa z 1921 roku poruszając sprawy oświatowe, określiła zasadę obowiązkowej i bezpłatnej nauki w szkołach państwowych i samorządowych. Przepisy dotyczące obwodów, sieci, organizowania szkół oraz zakresu świadczeń państwa i samorządów na ich rzecz regulowała *Ustawa o zakładaniu i utrzymaniu publicznych szkół powszechnych z dnia 17 lutego 1922 roku* (DzU 1922, nr 18, poz. 143). Uzupełniała ją Ustawa o budowie publicznych szkół powszechnych określająca zasady prowadzenia inwestycji oświatowych. Por. E. Juško: *Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918—1939*. Lublin 2003, s. 41—42.

gram 4 klas i pierwszy szczebel programowy wraz z najważniejszymi elementami szczebla drugiego i trzeciego. Szkoła II stopnia (6-klasowa) realizowała składowe programy pierwszego i drugiego szczebla, wraz z najważniejszymi elementami trzeciego. Szkoła III stopnia obejmowała w pełnym zakresie wszystkie 3 szczeble programowe, przy czym szczebel pierwszy realizowano w klasach I—IV, drugi — w V i VI, a trzeci — w VII względnie VII i VIII klasie (w tej ostatniej tylko w niektórych szkołach na ziemiach byłego zaboru pruskiego).

W 1945 roku przejmując założenia tej ustawy, ówczesne władze przyjęły, że wszystkie szkoły powszechne pozostają placówkami 7-letnimi, z klasami jednorocznymi i jednakowym programem, a zatem zniosły trzystopniowy podział szkół⁶.

Ustawa z 1932 roku wyróżniała 3 rodzaje szkół (zakładów): państwowe — utrzymywane przez państwo, publiczne — finansowane wspólnie przez państwo i samorząd terytorialny lub gospodarczy na mocy osobnych ustaw, oraz prywatne.

Taki podział placówek szkolnych funkcjonował również po zakończeniu wojny, co sankcjonował pierwszy powojenny akt, tj. *Dekret z dnia 23 listopada 1945 roku o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym*⁷. Nadal funkcjonowały szkoły państwowe, publiczne i prywatne. I takie ich nazwy umieszczono też w *Ustawie o prawach i obowiązkach nauczycieli z 1956 roku*⁸, przy czym placówkami niepaństwowymi pozostały wtedy jednostki prowadzone przez spółdzielczość, organizacje zawodowe, młodzieżowe, instytucje społeczne i inne niepaństwowe organizacje i instytucje oraz osoby fizyczne⁹.

W 1945 roku, w związku z dążeniami zmierzającymi do przyspieszenia likwidacji skutków wojny w zakresie szkolnictwa, dopuszczono tworzenie szkół i kursów oraz skracanie czasu nauki nieprzewidzianych w ustawie z 1932 roku¹⁰. Z tych to przyczyn chociaż szkołę 7-klasową już w 1945 roku uznawano za podstawę dalszego kształcenia, to nazywano ją — tak jak przed 1939 rokiem — szkołą powszechną. I takiej nazwy w oficjalnych dokumentach używano aż do połowy lat 50. Z kolei *Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 1961 roku*¹¹ w pełnym zakresie wprowadzała ideę przedwojennej szkoły jednolitej, a przede wszystkim 8-klasową szkołę podstawową.

Uczeń mógł bezpośrednio przechodzić tylko po skończeniu szkoły podstawowej do średniej, a następnie do wyższej. Obowiązkowa szkoła, nazywana

⁶ *Historia wychowania wiek XX*. Red. J. Miąso. Warszawa 1981, s. 306.

⁷ DzU 1946, nr 2, poz. 9.

⁸ DzU 1956, nr 12, poz. 63.

⁹ J. Buczkowski, J. Wójcik: *Stosunki służbowe...*, s. 6.

¹⁰ DzU 1946, nr 2, poz. 9. Dekret o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym.

¹¹ DzU 1961, nr 32, poz. 160.

podstawową (na wsi i w mieście), miała zapewnić polskim dzieciom prawo pobierania nauki w zakresie 8 klas. Ustawa wyróżniała jednak szkoły pełne realizujące program klas I—VIII, niepełne z programem klas I—IV i szkoły niepełne z programem klas I—VI, przewidziane na okres przejściowy¹².

Szkoła podstawowa 8-klasowa, według założeń Uchwały Sejmu PRL z 13 października 1973 roku, miała być stopniowo likwidowana, a jej miejsce miała zająć 10-letnia ogólnokształcąca powszechna szkoła średnia¹³.

W 1945 roku przyjęto (tak jak w 1932 roku) jako obowiązkowy 7-letni okres nauczania¹⁴. Obowiązek szkolny dziecko rozpoczynało w tym roku kalendarzowym, w którym ukończyło 7 lat. Ze względu na warunki organizacji szkolnictwa można było na pewnych obszarach czas ten wydłużyć do lat 8 lub skrócić do 6. Podobnie wyglądała sprawa przyspieszenia rozpoczęcia nauki o jeden rok, ale nie mogła ona dotyczyć dzieci, które przed rozpoczęciem roku szkolnego nie ukończyły 6 lat.

Obowiązek szkolny mógł być spełniany w publicznej szkole powszechnej, w innej szkole lub w domu. Zgodnie z zapisem z 1932 roku w tych ostatnich wypadkach także po wojnie każdorazowo minister resortu, któremu podlegało szkolnictwo, określał warunki, kiedy naukę prowadzoną w domu uznawano za realizację obowiązku szkolnego. Przewidywał też kary dla rodziców bądź prawnych opiekunów dzieci uchylających się od wypełnienia założeń obowiązku szkolnego.

W 1947 roku ustalono, że uczeń, który nie ukończył co najmniej VI klasy szkoły powszechnej, podlegał obowiązkowi bezpłatnego doksztalcania się aż do ukończenia 18. roku życia. Niewypełnianie tego przepisu zagrożone było karą grzywny¹⁵.

Powojenne ujednoczenie przepisów dotyczących obowiązku szkolnego nastąpiło dopiero w 1956 roku¹⁶. W wydanym w tej sprawie dekrete potwierdzono, że obejmował on pobieranie nauki w zakresie 7 klas szkoły podstawowej i rozpoczynał się dla dziecka 7-letniego, ale trwał aż do ukończenia 16 lat. W wyjątkowych wypadkach dopuszczano możliwość rozpoczęcia szkoły rok wcześniej lub odroczenie nauki również o jeden rok za zgodą prezydium odpowiedniej rady narodowej, na wniosek opiekuna ustawowego dziecka, po uzgodnieniu z kierownikiem szkoły podstawowej.

¹² *Szkoła Podstawowa. Przepisy i komentarze...*, s. 12.

¹³ „Monitor Polski” [dalej: MP] 1973, nr 44, poz. 260. *Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 13 października 1973 roku w sprawie systemu edukacji narodowej*.

¹⁴ DzU 1932, nr 38, poz. 389.

¹⁵ DzU 1945, nr 70, poz. 431. *Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 3 września 1947 roku o obowiązku doksztalcania się w zakresie pełnej szkoły powszechnej*.

¹⁶ DzU 1956, nr 9, poz. 52. *Dekret z dnia 23 marca 1956 roku o obowiązku szkolnym*; *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty* [dalej: Dz.Urz. MO] 1956, nr 13, poz. 120; Dz.Urz. MO 1965, nr 13, poz. 147. *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 października 1956 roku (nr SO 1-6020/56) w sprawie wykonania niektórych postanowień dekretu o obowiązku szkolnym*.

Dziecko miało wypełniać ten obowiązek w obwodzie, który zamieszkiwało, a droga do szkoły nie powinna przekraczać dla uczniów klas I—IV 3 km i 4 km dla klas V—VII. Tylko w szczególnych przypadkach prezydium wojewódzkiej rady narodowej mogło czasowo zwolnić dzieci z wypełniania obowiązku szkolnego.

Rodzice, ustawowy przedstawiciel dziecka lub osoba, która przyjęła go na pobyt stały lub czasowy i sprawowała nad nim opiekę, mieli obowiązek zapisania dziecka do właściwej szkoły i regularnego posyłania go na zajęcia szkolne oraz zapewnienia mu w domu warunków do odrabiania prac domowych. Każdorazowo musieli również usprawiedliwiać jego nieobecności w szkole. Za nieobecność usprawiedliwioną uznawano chorobę dziecka, chorobę zakaźną w domu, nadzwyczajną przeszkodę komunikacyjną lub też inne ważne powody uznane przez kierownika szkoły. Kontrola wypełniania obowiązku szkolnego należała do prezydiów odpowiednich rad narodowych i szkół. Za uchylanie się od obowiązku szkolnego rodzicom bądź opiekunom prawnym groziła kara grzywny do 500 zł.

Po przyjęciu przez Sejm PRL ustawy z 1961 roku, zapis dotyczący realizacji obowiązku szkolnego nieco zmieniono. Uznano, że trwał on będzie do ukończenia 8-klasowej szkoły podstawowej, najdłużej jednak do końca roku szkolnego w tym roku kalendarzowym, w którym uczeń kończył 17 lat.

Zezwolenie na rozpoczęcie obowiązku szkolnego o rok wcześniej mogło być udzielane tylko w drodze wyjątku¹⁷, jeśli rozwój fizyczny i psychiczny dziecka pozwalał na systematyczne pobieranie nauki. Co ciekawe, powodem rozpoczęcia nauki przez dziecko 6-letnie mogła być sytuacja, w której rodzice nie mogli zapewnić mu opieki w godzinach zajęć szkolnych.

Wydział Oświaty i Kultury określonej rady narodowej, a następnie inspektorat oświaty, którym podlegała szkoła, mogły odroczyć rozpoczęcie obowiązku szkolnego o rok ze względu na opóźnienie w rozwoju fizycznym lub umysłowym, stan zdrowia bądź wyjątkowo trudny dostęp do szkoły¹⁸.

---

¹⁷ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego [dalej: Dz.Urz. MOiSW] 1969, nr B — 4, poz. 45. *Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 marca 1969 roku w sprawie wykonania niektórych postanowień dekretu o obowiązku szkolnym*. K. Kotarski: *Praca szkoły w świetle...*, s. 39 — 44.

¹⁸ *Szkoła Podstawowa. Przepisy i komentarze...*, s. 21.

Kwalifikacje nauczyciela, zasady jego zatrudniania i rozwiązywania stosunku służbowego

Według ustawy z 1932 roku placówki kształcące nauczycieli miały dać polskiemu szkolnictwu pracowników posiadających wiedzę potrzebną do spełniania zawodu oraz przygotowanie pedagogiczne i społeczno-obywatelskie. Zaraz po 1945 roku, tak jak w drugiej połowie lat 30., nauczycieli szkół powszechnych kształciły 3-letnie licea pedagogiczne przyjmujące kandydatów po ukończeniu 16. roku życia i 4-letniego gimnazjum z tzw. małą maturą, oraz 2-letnie pedagogia gromadzące absolwentów liceów ogólnokształcących i mających co najmniej 18 lat. Programy nauczania obu tych placówek obejmowały wykształcenie ogólne, przygotowanie społeczno-obywatelskie i praktyki pedagogiczne. Jednakże ogromne straty w kadrze nauczycielskiej poniesione w czasie II wojny światowej spowodowały, że wprowadzono inne formy kształcenia nauczycieli, a dla zapewnienia nauczycielom czynnym wszystkich typów szkół możliwości dalszego kształcenia przewidywano utworzenie osobnych zakładów i kursów.

Polski nauczyciel musiał władać poprawnie językiem polskim w mowie i piśmie. Potwierdzał to dyplom dotyczący kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich oraz dyplom ukończenia szkoły średniej lub zakładu kształcenia nauczycieli, z oceną z języka polskiego co najmniej dostateczną. Osoby niespełniające tego warunku zdawały odpowiedni egzamin w państwowych zakładach kształcenia nauczycieli. Nauczyciele religii musieli ponadto posiadać zezwolenie swojej władzy duchownej, czyli uzyskać misję kanoniczną (jeśli tego wymagały przepisy kościelne lub związków wyznaniowych).

Kwalifikacje i warunki fizyczne kandydatów do zawodu określały odrębne przepisy, a przede wszystkim *Ustawa z dnia 26 września 1922 roku dotycząca kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich, państwowych i prywatnych* wraz z późniejszymi zmianami, obowiązującymi również po 1945 roku¹⁹.

¹⁹ DzU 1922, nr 90, poz. 828. *Ustawa z dnia 26 września 1922 roku dotycząca kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich i seminariach nauczycielskich, państwowych i prywatnych*, wraz ze zmianami wprowadzonymi ustawą z dnia 16 lipca 1924 roku. (DzU 1924, nr 75, poz. 740). Całkowity tekst tej ustawy znajduje się w Dz.Urz. MWRiOP 1924, nr 18, poz. 178. *Rozporządzenie Prezydenta z dnia 6 marca 1928 roku o kwalifikacjach zawodowych do nauczania w publicznych i prywatnych szkołach powszechnych*, DzU 1928 nr 28, poz. 258. *Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 23 lutego 1928 roku w sprawie wykonania niektórych postanowień Rozporządzenia Prezydenta dnia 6 marca 1928 roku o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych*, Dz.Urz. MWRiOP 1928, nr 14 poz. 224. *Zarządzenie Ministra WRiOP z dnia 14 grudnia 1928 roku zawierające przepisy o praktycznym egzaminie nauczyciela publicznych szkół powszechnych*, Dz.Urz. MWRiOP 1929, nr 1, poz. 3.

Na ich podstawie osoba podejmująca pracę w szkole pozostawała nauczycielem tymczasowym lub stałym. Tym pierwszym był absolwent szkoły kształcącej nauczycieli, podejmujący pracę w szkole; nauczycielem stałym stawał się po 3 latach nieprzerwanej pracy nauczycielskiej, jeśli posiadał odpowiednie kwalifikacje dla danej kategorii szkół, w czasie służby nauczycielskiej wykazał się zadowolającą pracą i pomyślnie zdał tzw. drugi egzamin nauczycielski. Do lat nieprzerwanej pracy nie wliczano urlopów i chorób, jeśli zwolnienia lekarskie nie przekraczały łącznie 2 miesięcy. W innym wypadku ten 3-letni okres wydłużano o czas nieobecności.

Nauczyciel stały posiadający wyższe wykształcenie po 3 latach stałej służby, zakończonej przepisnymi egzaminami, otrzymywał w szkole średniej tytuł „profesora”.

Powierzenie nauczycielowi obowiązków służbowych było równoznaczne z aktem mianowania. W 1945 roku, według założeń przejętych z 1932 roku, nauczycielem mianowanym mógł zostać obywatel polski o nieskazitelnej przeszłości, posiadający odpowiednie warunki fizyczne, zdolność do działań prawnych oraz odpowiednie kwalifikacje zawodowe dla danej kategorii szkół. Nie mogły uzyskać mianowania osoby „karane sądownie na szkodę Państwa, za przestępstwa, popełnione z chęci zysku lub przeciw obyczajności publicznej”. Ten ostatni zapis był sprawdzany przez władze w rejestrze karnym. Natomiast dowodem nieskazitelnej przeszłości pozostawało świadectwo ukończenia zakładu kształcenia nauczycieli (jeśli objęcie stanowiska nastąpiło nie później niż 6 miesięcy od jego wydania) lub potwierdzenie „władzy administracyjnej ogólnej” o przeszłości kandydata.

Na stanowisko kierownika i dyrektora szkoły (nowe lub zwolnione) przeprowadzano konkursy. Na ich podstawie o posadę tę mogli się ubiegać tylko nauczyciele stali. Kierownikiem szkoły można było zostać po 2 latach pracy w charakterze nauczyciela, zaś dyrektorem szkoły średniej — po 8 latach służby nauczycielskiej.

Warunkiem niezbędnym do objęcia stanowiska nauczyciela było złożenie przez zatrudnionego przysięgi służbowej, zwanej rotą lub przyrzeczeniem służbowym (składanym przez osobę niewierzącą)²⁰, a czas trwania służby nauczycielskiej liczono od pierwszego pisma nominacyjnego.

Tekst roty był następujący:

Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, że w wykonywaniu swych obowiązków służbowych, szczególnie w zakresie wychowania i nauczania powierzonej mi młodzieży, przyczyniać się będę ze wszystkich sił do ugruntowania wolności, niepodległości i potęgi Rzeczypospolitej Polskiej, której zawsze wiernie służyć będę. Wszystkich obywateli kraju w równym

²⁰ Por.: *Stosunki służbowe nauczycieli. Zbiór przepisów obowiązujących w zakresie stosunków służbowych nauczycieli*. Oprac. S. Marszałek, W. Wilanowski, J. Wójcik. Warszawa 1938, s. 34—35.

mając zachowaniu, przepisów prawa strzec będę pilnie, obowiązki swego stanowiska spełniać gorliwie i sumiennie, polecenia mych przełożonych wykonywać dokładnie, a tajemnicy urzędowej dochowam. Tak mi Panie Boże dopomóż.

Osoba niewierząca składając przyrzeczenie służbowe, opuszczała „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu”, a słowa „Tak mi Panie Boże dopomóż” zastępowała stwierdzeniem „Tak przyrzekam”.

Władze szkolne prowadziły rzetelny wykaz stanu służby każdego nauczyciela. Znajdowały się w nim wszystkie istotne dane, takie jak: przebieg służby, wysokość otrzymywanego uposażenia, wymiar uposażenia emerytalnego, pensji wdowiej lub sieroczej. Dla każdego nauczyciela prowadzono również wykaz kwalifikacyjny, w którym odnotowywano zdobywane przez niego uprawnienia i zakończone kursy. W wypadku szkół powszechnych wpisów do tych dokumentów dokonywali inspektorzy szkolni.

W 1945 roku przyjęto założenie, że wszystkie osoby pozostające w służbie nauczycielskiej, które na mocy wcześniej obowiązujących przepisów uzyskały uprawnienia zawodowe do nauczania, uznano za posiadające wystarczające kwalifikacje naukowo-pedagogiczne i zawodowe. W 1946 roku na okres przejściowy, trwający nie dłużej niż 6 lat, dopuszczono jednak możliwość powoływania na stanowiska nauczycielskie osób nieposiadających takich właśnie kwalifikacji²¹, a minister miał określić zasady zatrudniania i tryb ich osiągnięcia.

Brak odpowiedniej liczby nauczycieli z uprawnieniami i zwiększająca się liczba uczniów szkół powszechnych spowodowały, że prawie do końca lat 50. kwalifikacje nauczyciela określano na podstawie *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 roku o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych*²², a także innych aktów prawnych zawartych w: *ust. 2 Dekretu z dnia 23 listopada 1945 roku o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym*²³ oraz w *Zarządzeniu Ministra Oświaty z dnia 14 stycznia 1949 roku w sprawie kwalifikacji zawodowych osób posiadających świadectwa radzieckich zakładów kształcenia nauczycieli*²⁴, i w *Uchwale nr 276 Prezydium Rządu z dnia 18 maja 1954 roku w sprawie ulepszenia systemu kształcenia nauczycieli szkół podstawowych*, jak również na podstawie ukończonych zakładów, kursów lub złożonych egzaminów, które zgodnie z właściwymi zarządzeniami lub instrukcjami ministra oświaty, dawały takie uprawnienia do nauczania w szkołach podstawowych.

Te właśnie kwalifikacje, po rozpoczęciu przez nauczyciela pracy w szkole, były elementem wystarczającym do uzyskania przez niego — tak jak w okresie przedwojennym — aktu mianowania. Tu należy podkreślić, że przepisy prag-

²¹ DzU 1946, nr 2, poz. 9. Dekret o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym, art. 4.

²² DzU 1928, nr 28, poz. 258.

²³ DzU 1946, nr 2, poz. 9.

²⁴ Dz.Urz. MO 1949, nr 1, poz. 2.

matyczne wydane przed 1956 rokiem dopuszczały też możliwość mianowania nauczycieli nieposiadających odpowiednich kwalifikacji i, co charakterystyczne, sankcjonowały ich status zawodowy, traktując ich jako nauczycieli mianowanych. Przyjęto bowiem, że nauczyciele mianowani na podstawie wcześniejszych przepisów, stawali się też nauczycielami mianowanymi w rozumieniu ustawy z 8 maja 1956 roku²⁵, stąd nie wydawano im ponownie nominacji. Z mocy prawa w 1956 roku przestała obowiązywać *Ustawa z dnia 1 lipca 1926 roku o stosunkach służbowych nauczycieli*.

Po wejściu w życie założeń ustawy z 1961 roku wydano *Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 kwietnia 1962 roku w sprawie kwalifikacji nauczycieli i wychowawców szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych podległych Ministrowi Oświaty*²⁶. Na jego podstawie kwalifikacje naukowo-pedagogiczne do nauczania w szkołach podstawowych posiadała osoba, która ukończyła: 1) studia wyższe magisterskie bądź zawodowe ze specjalizacją nauczycielską lub bez niej, ale miała ukończone studium pedagogiczne lub kurs pedagogiczny, 2) studium nauczycielskie, 3) liceum pedagogiczne. Uprawnienia takie posiadała również osoba, która ukończyła szkołę średnią ogólnokształcącą lub zawodową i kurs pedagogiczny oraz zdobyła uprawnienia do nauczania w liceach ogólnokształcących lub szkołach zawodowych, jeśli przedmiot nauczania znajdował się w planie nauczania szkoły podstawowej²⁷.

Ponadto nauczyciel zobowiązany został, po odbyciu co najmniej 2-letniej praktyki pedagogicznej w danej szkole w wymiarze nie mniejszym niż połowa obowiązującego wymiaru godzin nauczania, do zdania z pomyślnym wynikiem egzaminu kwalifikacyjnego. Taki egzamin, tak jak przed wojną, zdawali nauczyciele po 1945 roku. Jednakże w 1946 roku postanowiono, że do końca roku 1950 kurator okręgu szkolnego miał prawo zwalniać od obowiązku składania praktycznego egzaminu tych nauczycieli (tu nie używano już określenia „tymczasowy”), których praca zawodowa oceniona została na ocenę co najmniej dostateczną²⁸. W 1950 roku ważność tej zasady przedłużono na kolejne 2 lata, ale uprawnienia do zwolnień scedowano na właściwe terytorialne prezydium wojewódzkich rad narodowych²⁹. Przepisy z 1962 roku ją utrzymały,

²⁵ DzU 1956, nr 12, poz. 36.

²⁶ DzU 1962, nr 30, poz. 141. *Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 14 kwietnia 1962 roku w sprawie kwalifikacji nauczycieli i wychowawców szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych podległych Ministrowi Oświaty*. J. Buczkowski, J. Wójcik: *Stosunki służbowe...*, s. 59—60.

²⁷ J. Buczkowski, J. Wójcik: *Stosunki służbowe...*, s. 47, 59—60.

²⁸ DzU 1946, nr 19, poz. 132. *Dekret z dnia 9 kwietnia 1946 roku o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych w okresie powojennym*. Ten sam akt decydował, że przerwa w pracy nauczycielskiej w czasie 1 listopada 1939—31 sierpnia 1945 roku nie jest brana pod uwagę przy ustalaniu praktyki przedegzaminacyjnej.

²⁹ DzU 1950, nr 44, poz. 404, 405 i 406. *Dekret z dnia 21 września 1950 roku o zmianie dekretu o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych w okresie powojennym*.

ale w szkołach, w których ich nie wprowadzono³⁰, nauczyciel musiał otrzymać pozytywną ocenę kwalifikacyjną. Był jednak zobowiązany poddać się temu egzaminowi w okresie pierwszych 5 lat pracy nauczycielskiej lub wychowawczej.

Egzamin taki w przypadku jego niezaliczenia za pierwszym razem nauczyciel mógł składać jeszcze tylko raz (z odstępem nie krótszym niż rok). Podczas egzaminu kwalifikacyjnego zespół egzaminacyjny sprawdzał „umiejętność organizowania pracy dydaktycznej i wychowawczej ze szczególnym uwzględnieniem zadań w zakresie umacniania socjalistycznego kierunku wychowania, wykorzystania treści nauczania dla kształtowania podstaw naukowego poglądu na świat oraz umiejętności wiązania nauczania i wychowania z życiem i budownictwem socjalizmu w kraju”³¹.

W 1964 roku na podstawie wniosku organu administracji szkolnej bezpośrednio sprawującego nadzór nad szkołą zatrudniającą nauczyciela i opinii kierownika szkoły, ustalonej w porozumieniu z ogniskiem ZNP, kurator miał prawo zwolnić nauczyciela ze zdawania tego egzaminu ze względu na udokumentowane dobre wyniki nauczania.

Egzamin kwalifikacyjny, który był warunkiem mianowania na stałe, zniosła *Karta praw i obowiązków nauczyciela* z 1972 roku³². Wprowadzała natomiast obowiązek odbycia odpowiedniej praktyki pedagogicznej (2 lata nieprzerwanej pracy pedagogicznej) oraz uzyskania dobrej lub wyższej oceny, potwierdzonej zbiorową wizytacją, kończącą się rozmową z zainteresowanym nauczycielem³³.

Według przepisów wprowadzonych w 1961 roku nauczyciel musiał posiadać także określone kwalifikacje ideowo-moralne³⁴ jako „niezbędne dla zapewnienia socjalistycznego nauczania i wychowania”, prawidłowo wykonywać przepisy *Ustawy o systemie oświaty i wychowania* oraz *Ustawy o prawach i obowiązkach obywatela*, wykazywać właściwy stosunek do młodzieży i zamiłowanie do pracy pedagogicznej oraz nie utracić z mocy wyroku sądowego praw publicznych, obywatelskich praw honorowych czy prawa wykonywania zawodu. Nie mógł być też karany dyscyplinarnie karą zwolnienia lub wydalenia ze służby państwowej i nie mógł popełnić innego czynu uznanego przez władze szkolne za sprzeczne z godnością nauczyciela i wychowawcy.

Określone prawem kwalifikacje ideowo-moralne (takie wymagania były stawiane nauczycielom także przed wojną) sprawdzał organ do spraw oświaty prezydium właściwej rady narodowej, któremu podlegało szkolnictwo. W przy-

³⁰ Dotyczyło to części szkół zawodowych i średnich.

³¹ Dz.Urz. MO 1964, nr 6, poz. 55. *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 25 kwietnia 1964 roku w sprawie egzaminu kwalifikacyjnego nauczycieli i wychowawców*, zmienione zarządzeniem z dnia 2 grudnia 1968 roku — Dz.Urz. MOiSW 1968, nr B-1, poz. 1.

³² DzU 1972, nr 16, poz. 114.

³³ Por. J. Buczkowski: *Karta praw i obowiązków...*, s. 351.

³⁴ DzU 1961, nr 32, poz. 160.

padku podjęcia przez nauczyciela pracy przed upływem 3 miesięcy od ukończenia zakładu kształcenia nauczycieli za dowód posiadania takich kwalifikacji uznawano świadectwo (dyplom).

Przed podjęciem pracy osoba zatrudniona zobowiązana była przedstawić zaświadczenie zakładu społecznej służby zdrowia, stwierdzające brak schorzeń, które uniemożliwiałyby mu pracę nauczycielską.

Karta praw i obowiązków nauczyciela z 1972 roku wprowadzała natomiast nowe przepisy dotyczące wykształcenia. Wykształcenie wyższe uznała za niezbędny warunek uzyskania kwalifikacji do pracy w zawodzie nauczycielskim. Tak jak w okresie wcześniejszym przyjęto, że na stanowisko nauczyciela można powołać osobę posiadającą kwalifikacje: naukowe, pedagogiczne (lub odpowiednią praktykę zawodową), ideowo-moralne — jako niezbędne do wykonywania funkcji nauczyciela i wychowawcy — oraz odpowiedni stan zdrowia.

Dla pedagogicznych pracowników oświaty pracujących z dziećmi i młodzieżą wprowadziła tytuły zawodowe: 1) nauczyciela i wychowawcy (warunkiem powołania ich na to stanowisko było ukończenie studiów w szkole wyższej kształcącej nauczycieli albo innych studiów wyższych z przygotowaniem pedagogicznym uzyskanym podczas studiów lub na kursie), 2) nauczyciela i wychowawcy dyplomowanego (kwalifikacje wymagane jak w poprzednim wypadku i dodatkowo co najmniej 3 lata pracy nauczycielskiej oraz uzyskanie dobrej oceny w okresie 2 lat pracy nauczycielskiej, potwierdzonej wynikiem komisyjnej wizytacji), 3) profesora szkoły średniej (tu wymagane były również studia wyższe, 5 lat pracy na stanowisku nauczyciela dyplomowanego). Natomiast osoby kierujące szkołami, tak powszechnymi, jak i średnimi, otrzymały jednolity tytuł służbowy dyrektora.

W *Karcie praw i obowiązków nauczyciela z 1972 roku* zaakcentowano konieczność stałego pogłębiania wiedzy naukowej i dydaktycznej na drodze samokształcenia, na kursach i studiach podyplomowych. Zakładano, że kształcenie młodych nauczycieli będzie odbywać się na jednokierunkowych 4-letnich studiach magisterskich.

W pierwszych latach powojennych nie uległy zmianie przepisy dotyczące nawiązania stosunku pracy z nauczycielem. Zgodnie z *Ustawą z dnia 1 lipca 1926 roku o stosunkach służbowych nauczycieli*, uzupełnioną przepisami z roku 1928³⁵, akt ten miał miejsce z chwilą doręczenia pisma nominacyjnego, a zawierał nazwę szkoły oraz miejscowość, w której się znajdowała, zajmowane stanowisko, tytuł urzędowy, wysokość uposażenia oraz nazwę przedstawiciela władzy, u którego nauczyciel zgłaszał się, by objąć obowiązki służbowe.

³⁵ DzU 1926, nr 92, poz. 530 z późniejszymi zmianami, tj. rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 15 lipca 1927 roku (DzU 1927, nr 67, poz. 592) oraz DzU 1928, nr 47, poz. 462. *Instrukcja Ministra Wyznań i Oświecenia Publicznego z dnia 24 marca 1928 roku (nr 1-4614/28) w sprawie wykonania ustawy z dnia 1 lipca 1926 roku w brzmieniu rozporządzenia z dnia 3 lutego 1928 roku, i z dnia 25 sierpnia 1928 roku (Dz.Urz. MWRiOP 1928, nr 10, poz. 168).*

Istotne zmiany w tym zakresie wprowadzono dopiero w połowie lat 50. Zatrudnienia dokonywała władza szkolna sprawująca bezpośredni nadzór nad daną szkołą. Nieprzystąpienie do pracy w ciągu 15 dni (w terminie oznaczonym w nominacji lub umowie) oznaczało utratę jej ważności. Uwzględniając z kolei formę zawiązania stosunku pracy, ustawa z 1956 roku³⁶ rozróżniała nauczycieli mianowanych i kontraktowych.

Tymi pierwszymi, z chwilą doręczenia pisma nominacyjnego, pozostawali nauczyciele zatrudniani w pełnym wymiarze godzin i posiadający pełne kwalifikacje. Natomiast z nauczycielami zawierano umowę o pracę w przypadku:

- prośby nauczyciela,
- gdy zastępował on nieobecnego nauczyciela,
- gdy czas zatrudnienia przewidziany dla niego był ściśle określony (zazwyczaj niższy niż pełny etat) i wynikał z organizacji nauczania lub z rodzaju zajęć, do wykonania których nauczyciel został powołany,
- gdy praca w szkole była jego zajęciem dodatkowym,
- gdy nauczyciel nie posiadał kwalifikacji.

Nauczyciel, który zawarł umowę o pracę, stawał się w myśl przedwojennych przepisów nauczycielem kontraktowym.

W 1972 roku rozszerzono akt mianowania³⁷ jako podstawową formę zawiązania stosunku służbowego z osobami pozostającymi w służbie nauczycielskiej, zatrudnionymi na pełnym etacie. Na czas nieokreślony mianowanie otrzymywał ten, który posiadał co najmniej 2 lata nieprzerwanej pracy pedagogicznej, gdy wystawiono mu ostatnio dobrą ocenę pracy i miał kwalifikacje adekwatne do zajmowanego stanowiska. Jeśli nie spełniał tych warunków — otrzymywał mianowanie do odwołania. Natomiast mianowanie nauczyciela na czas określony miało miejsce wtedy, gdy zaistniała taka potrzeba (wynikająca z organizacji procesu nauczania) lub nauczyciel podejmował pracę w zastępstwie.

Umowę o pracę zawierano na czas określony lub nieokreślony, gdy zatrudniano osobę, dla której dana szkoła była dodatkowym miejscem pracy, gdy podejmowała ją w niepełnym wymiarze godzin lub umowę zawierano z cudzoziemcem³⁸.

Zawiązania stosunku służbowego w oparciu o akt mianowania lub umowę o pracę dokonywał organ administracji szkolnej sprawujący bezpośredni nadzór nad szkołą. Stosunek pracy zawiązywał się z dniem określonym w akcie nominacyjnym lub wyznaczonym w umowie, a gdy go nie określono — z dniem doręczenia nominacji lub zawarcia umowy. Powyższe dokumenty, tj. akt mianowania i umowa, określały stanowisko (lub rodzaj) i miejsce pracy, termin jej rozpo-

³⁶ DzU 1956, nr 12, poz. 63.

³⁷ DzU 1972, nr 16, poz. 114.

³⁸ W tym przypadku stosowano również: Zarządzenie 31 Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 kwietnia 1965 roku. MP 1965, nr 23, poz. 110. Por. J. Buczkowski: *Karta praw i obowiązków...*, s. 347—349.

częcia oraz wysokość uposażenia lub zasady jego obliczania. Utrzymano formę składania ślubowania, które należało złożyć po pierwszym mianowaniu³⁹.

Tekst roty ślubowania był następujący:

Przyjmując od Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej zaszczytny tytuł nauczyciela-wychowawcy młodych pokoleń, ślubuję uroczyście najlepiej w miarę moich sił, zgodnie z sumieniem i etyką nauczycielską wypełniać powierzone mi obowiązki.

Ślubuję:

— Wychowywać młodzież w duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego, umiłowania Ojczyzny, pokoju i sprawiedliwości społecznej braterstwa z ludźmi pracy całego świata;

— Przekazywać gruntowną wiedzę i dbać o wszechstronny rozwój wychowanków;

— Współdziałać w kształtowaniu w zespole nauczycielskim właściwej, sprzyjającej realizacji naszych zadań atmosfery, kierować się względami dobra szkoły i powierzonej mi młodzieży;

— Kształtować postawę czynnego współuczestnictwa w życiu kraju i narodu.

Ślubuję wzbogacać swoją wiedzę i umiejętności, a w swym postępowaniu w służbie i poza służbą dbać o wzorową postawę moralną wychowawcy młodego pokolenia i godność zawodu nauczycielskiego.

Od 1956 roku, tak jak w okresie wcześniejszym, nauczyciel mógł być przeniesiony na własną prośbę lub z urzędu — ale za jego zgodą — do innej szkoły. Z urzędu mógł być przenoszony ze względów organizacyjnych do innej placówki w tej samej miejscowości. Niekiedy w ten sposób starano się uzupełniać obowiązujący wymiar godzin⁴⁰. Również przeniesienie do pracy administracyjnej lub w innym resorcie mogło odbyć się tylko za zgodą zainteresowanego.

Stan powyższy zmienił się na niekorzyść nauczycieli po wejściu w życie ustawy z 1972 roku. Otworzyła ona bowiem drogę prawną do przenoszenia prawie wszystkich nauczycieli pozostających w służbie nauczycielskiej, bez ich zgody, do innej miejscowości, ale w ramach tego samego okręgu szkolnego. Przy podejmowaniu tego rodzaju działania kierowano się koniecznością zapewnienia odpowiedniej obsady kadrowej w szkole, do której przenoszono nauczyciela.

Przenoszonemu nauczycielowi musiano jednak zapewnić: mieszkanie odpowiednie do jego stanu rodzinnego oraz miejsce pracy współmałżonkowi (jeśli był nauczycielem), zwrot kosztów przesiedlenia, przyznawano również zasiłek osiedleniowy w wysokości 2-miesięcznego ostatnio pobieranego uposażenia zasadniczego z dodatkami.

Zgodnie z przepisami przyjętymi w 1956 roku rozwiązanie stosunku służbowego następowało: 1) przez dobrowolne wystąpienie nauczyciela ze służby;

³⁹ Dz.Urz. MOiW 1972, nr 5, poz. 46. *Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 12 października 1972 roku w sprawie zasad i trybu składania ślubowania przez nauczycieli.*

⁴⁰ DzU 1956, nr 12, poz. 36.

2) na skutek: orzeczenia dyscyplinarnego skazującego go na karę zwolnienia z pracy; prawomocnego wyroku sądowego skazującego go na karę dodatkową utraty praw publicznych lub utratę prawa wykonywania zawodu; 3) po wydaniu orzeczenia komisji lekarskiej o trwałej niezdolności do służby nauczycielskiej; 4) gdy nieobecność w pracy z powodu choroby przekraczała jeden rok. Gdy jednak komisja lekarska stwierdzała poprawę stanu zdrowia i możliwość powrotu do pracy, nieobecność mogła być przedłużona do maksymalnie 2 lat; 5) gdy następowała likwidacja szkoły uniemożliwiająca dalsze zatrudnienie, a nauczyciel nie wyraził zgody na przeniesienie go do innej miejscowości. W tym ostatnim wypadku nauczyciel mógł zostać przeniesiony w stan pozasłużbowy i do pracy miał być powołany, gdy zaistniała możliwość zatrudnienia go lub gdy zgodził się na pracę w innej miejscowości. Zawsze obowiązywało 3-miesięczne wypowiedzenie na piśmie, z podaniem powodów, trybu i terminu odwołania, z równoczesną zgodą na wypowiedzenie zarządu okręgu ZNP. Nie można było zwolnić nauczycielki w okresie ciąży, jak i w przerwie w pracy po porodzie.

W przypadku orzeczenia komisji lekarskiej lub likwidacji szkoły nauczycielowi przysługiwała odprawa w wysokości miesięcznego wynagrodzenia za każdy rok pracy nauczycielskiej, nie więcej jednak niż za 6 miesięcy. Od roku 1972 — przysługiwała ona w wysokości 3-miesięcznego uposażenia zasadniczego, gdy czynna służba nauczycielska nie przekroczyła 10 lat, oraz 6-miesięcznego w wypadku służby powyżej 10 lat.

Nauczyciel mógł też dobrowolnie wystąpić ze służby. Musiał to zrobić z 3-miesięcznym wypowiedzeniem, nie później niż 3 miesiące przed zakończeniem roku, przy czym władza szkolna mogła ten okres skrócić.

W ustawie z 1972 roku dodano ponadto, że rozwiązanie stosunku pracy mogło nastąpić z końcem tego roku szkolnego, w którym nauczyciel osiągnął wiek emerytalny. Organ administracji szkolnej uprawniony do mianowania w wypadkach uzasadnionych potrzebami kadrowymi mógł przedłużyć z nim okres zatrudnienia.

Rozwiązanie następowało również w razie stwierdzenia niewywiązywania się nauczyciela z obowiązków służbowych czy niezastosowania się do decyzji o przeniesieniu go do innej szkoły. Natomiast z nauczycielem mianowanym do odwołania rozwiązanie to następowało, gdy w okresie pierwszych 3 lat nie uzyskał warunków do mianowania na stałe. To drugie rozwiązanie stosowano tylko z końcem roku szkolnego, z zachowaniem 3-miesięcznego wypowiedzenia, chyba że rozwiązanie stosunku służbowego następowało z winy nauczyciela lub z przyczyn uzasadniających rozwiązanie stosunku pracy bez wypowiedzenia. Gdy na wypowiedzenie ze strony nauczyciela krótsze niż 3 miesiące zgodziła się władza szkolna, nauczyciel tracił prawo do uposażenia za okres ferii letnich⁴¹.

---

⁴¹ W tym przypadku przewidywano jednak: „Minister Oświaty i Prezes Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego w porozumieniu z właściwymi ministrami i kierownikami urzędów

Różnie interpretowany, a przez to potencjalnie niebezpieczny, był zapis o zwolnieniu nauczyciela w sytuacjach wyjątkowych, tj. gdy „działalność naukowa lub dydaktyczna albo oddziaływanie wychowawcze pozostaje w rażącej sprzeczności z zadaniami szkoły”.

Zwolnienie bez wypowiedzenia⁴² następowało, gdy przez 2 tygodnie nauczyciel samowolnie uchylał się od pracy (w ustawie z 1972 roku czas ten skrócono do 7 dni) lub gdy został mianowany na podstawie fałszywych lub nieważnych dokumentów. Stan ten powodował nawet wydalenie ze służby nauczycielskiej bez postępowania dyscyplinarnego.

Szczególnym rodzajem stosunku służbowego był stan pozasłużbowy. Nauczyciel z przyczyn od siebie niezależnych nie wykonywał wtedy żadnych obowiązków, a mimo to nadal utrzymywano stosunek pracy. W swoich skutkach był on zbliżony do urlopu bezpłatnego⁴³. *Karta praw i obowiązków nauczyciela* pozwalała również nauczycielce, mającej na wychowaniu jedno lub więcej dzieci do lat 7, przejść w stan pozasłużbowy.

Obowiązki kadry pedagogicznej i jej odpowiedzialność służbowa

Zgodnie z ustawą z 1 lipca 1926 roku⁴⁴ obowiązkiem nauczyciela, także po 1945 roku, była wierna służba Polsce, wychowanie dzieci dla dobra ojczyzny, ścisłe przestrzeganie prawa, gorliwe wypełnianie obowiązków zawodowych, dbanie o dobro publiczne, utrzymywanie łączności z rodzicami, dochowanie tajemnicy służbowej oraz strzeżenie powagi zawodu nauczycielskiego.

*Ustawa o prawach i obowiązkach nauczycieli*⁴⁵ z 1956 roku stwierdzała natomiast, że zadaniem nauczyciela było „wychowywać dzieci i młodzież na ideowych, wykształconych i kulturalnych obywateli, patriotów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, oddanych sprawie budownictwa socjalizmu i pokoju”. Nauczyciel był zobowiązany: realizować programy nauczania i wychowania, stale dążyć do osiągnięcia jak najlepszych wyników pracy; udoskonalać metody nauczania i wychowania; troszczyć się o zdrowie i bezpieczeństwo młodzieży powierzonej jego opiece; dbać o godność i przykłądną postawę moralną wychowawcy młodego pokolenia; systematycznie podnosić swój poziom ideolo-

---

centralnych określa przypadki, w których nauczycielowi dobrowolnie występującemu ze służby można przyznać uposażenie za okres ferii letnich w całości lub części”. DzU 1956, nr 12, poz. 36.

⁴² DzU 1956, nr 12, poz. 36.

⁴³ J. Buczkowski, J. Wójcik: *Stosunki służbowe...*, s. 290—291.

⁴⁴ DzU 1927, nr 67, poz. 592.

⁴⁵ DzU 1956, nr 12, poz. 63. Uchylała ona *Ustawę z dnia 1 lipca 1926 roku o stosunkach służbowych nauczycieli*; DzU 1926, nr 92, poz. 530. Zob. też K. Kotarski: *Praca szkoły w świetle...*, s. 103.

giczny, naukowy i zawodowy; współpracować z rodzicami uczniów i środowiskiem społecznym⁴⁶.

Do tych zadań w *Ustawie o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 1961 roku* dodano, że „obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej mają prawo do nauki. Oświata i wychowanie stanowią jedną z podstaw dźwigni socjalistycznego rozwoju”. Mając to na uwadze, stwierdzono, że nauczyciel realizując proces nauczania i wychowania w placówkach oświatowo-wychowawczych mających charakter świecki, miał „dbać o rozwój uczniów i wychować ich na świadomych i twórczych obywateli PRL, w duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego”.

W *Karcie praw i obowiązków nauczyciela* mówiono o trosce, jaką cały naród otacza stan nauczycielski, „w którego rękach spoczywa wychowanie narodu” i który „urzeczywistnia socjalistyczne ideały programowe kierowniczej siły narodu — Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w dziedzinie kształtowania świadomości młodego pokolenia, jego patriotycznej i internacjonalistycznej postawy”, podkreślano ponadto, że nauczyciel winien wychowywać dzieci i młodzież w duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego, dawać przykład i wpajać zasady poszanowania mienia społecznego. W zapisach tych wyraźnie można dostrzec, jakie zadania ideologiczne scedowano na nauczyciela.

Podjmując określone prawem zadania i realizując ściśle wytyczone cele, nauczyciel ponosił również odpowiedzialność służbową. W latach 1945—1956 obowiązywały w tej kwestii przepisy przedwojenne. I tak, zgodnie z *Ustawą o odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli*⁴⁷ z 1919 roku, nauczyciel stały za niewykonanie swoich obowiązków mógł otrzymać 1 karę porządkową, tj. upomnienie, i 5 kar dyscyplinarnych: 1) naganą, 2) przeniesienie ze zwrotem lub bez zwrotu kosztów przeniesienia, 3) wstrzymanie na 3 lata uprawnień do dodatków służbowych, 4) przymusowe przeniesienie w stan spoczynku z zachowaniem praw do emerytury, 5) „złożenie urzędu z pozbawieniem prawa nauczania w szkołach publicznych i prywatnych”.

Z kolei nauczyciela tymczasowego można było ukarać również tylko 1 karą porządkową, tj. upomnieniem, i 4 rodzajami kar dyscyplinarnych: 1) naganą, 2) karą pieniężną, 3) zwolnieniem ze służby, 4) wydaleniem z niej⁴⁸.

Ze względu na to, że nauczycieli zgodnie z przepisami pragmatyki nauczycielskiej z 1926 roku włączono do grupy urzędników państwowych, podczas

⁴⁶ Por. J. Buczkowski, J. Wójcik: *Stosunki służbowe...*, s. 12—16.

⁴⁷ Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, nr 63, poz. 374. *Ustawa z dnia 21 lipca 1919 roku o odpowiedzialności dyscyplinarnej stałych nauczycieli publicznych szkół powszechnych i o postępowaniu dyscyplinarnem*. A. Smołański: *Postępowanie dyscyplinarne wobec nauczycieli. Z przyszłości zawodu nauczyciela*. „Dyrektor Szkoły” 1998, nr 12, s. 14.

⁴⁸ DzU 1929, nr 8, poz. 70. *Rozporządzenie MWRiOP z 13 grudnia 1928 roku w sprawie odpowiedzialności dyscyplinarnej tymczasowych nauczycieli*.

pełnienia obowiązków służbowych przysługiwało im prawo do ochrony, tak jak innym urzędnikom państwowym wymienionym w artykułach od 127 do 135 kodeksu karnego⁴⁹.

W kwestiach dotyczących możliwości otrzymania kar dopiero w 1956 roku wprowadzono pewne zmiany⁵⁰. Podobnie jak poprzednio, nauczyciela można było ukarać karą porządkową bądź dyscyplinarną, ale inne były rodzaje tej drugiej. Do kar dyscyplinarnych włączono: 1) nagane, 2) nagane z potrąceniem części uposażenia, do wysokości 10% uposażenia na okres nie dłuższy niż 3 miesiące, 3) nagane z pozbawieniem prawa zajmowania stanowiska kierowniczego w szkole na okres nie krótszy niż 2 lata, 4) nagane z przeniesieniem do innej szkoły, 5) zwolnienie z pracy. O rodzaju wymierzonej kary decydowała władza szkolna po zakwalifikowaniu przewinienia do jednej z wymienionych grup.

Przed upomnieniem nauczyciel miał prawo złożenia pisemnych wyjaśnień. Po jego otrzymaniu mógł natomiast wnieść w ciągu 8 dni odwołanie do władzy bezpośrednio wyższej. Kary dyscyplinarne wymierzała komisja dyscyplinarna po przeprowadzeniu postępowania dyscyplinarnego.

Nauczyciel mógł być także, w przypadku naruszenia obowiązku służbowego, zawieszony w służbie na okres nie dłuższy niż 6 miesięcy, z jednoczesnym ograniczeniem uposażenia do 50%. Według oceny przełożonego lub władzy szkolnej nauczyciel mógł również otrzymać karę dyscyplinarną, a także, po przeprowadzeniu przewodu sądowego, karę sądową. W przypadku aresztowania nauczyciela zawieszano go w służbie i ograniczano jego uposażenie do 50%. Zawieszenia dokonywała również bezpośrednia władza szkolna.

Jeżeli postępowanie dyscyplinarne lub karne zakończyło się umorzeniem sprawy lub uniewinnieniem, nauczyciel miał prawo do zwrotu zatrzymanych kwot uposażenia. Gdy kara dyscyplinarna lub sądowa została wymierzona, to czasu zawieszenia nie wliczano do wysługi lat niezbędnej do obliczenia wymiaru uposażenia.

Według ustawy z 1961 roku, nauczyciele ponosili odpowiedzialność służbową: porządkową za występki służbowe i dyscyplinarną za wykroczenie służbowe, nie określono jednak ścisłej granicy między nimi. Karą porządkową było pisemne upomnienie z uzasadnieniem, odnotowywane w aktach personalnych. Przed jej udzieleniem należało dać nauczycielowi szansę wytłumaczenia się, a po udzieleniu — możliwość odwołania się. Natomiast za wykroczenia służbowe przewidziano następujące kary dyscyplinarne: 1) nagane, 2) potrącenie wynagrodzenia w wysokości 20% pensji (jednorazowo lub rozłożone na czas służby), 3) przeniesienie z pozbawieniem wyższego stanowiska, 4) zwolnienie z zachowanym prawem do emerytury lub odprawy, 5) wy-

⁴⁹ DzU 1932, nr 60, poz. 571. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 roku, *Kodeks karny*. Został on zmieniony ustawą z dnia 19 kwietnia 1969 roku. Przepisy wprowadzające *Kodeks karny* (DzU 1969, nr 13, poz. 95).

⁵⁰ DzU 1956, nr 12, poz. 36.

dalenie z państwowej służby nauczycielskiej, 6) wydalenie z zawodu — jako ostateczność.

Zgodnie z ustawą z 1972 roku, do kar dyscyplinarnych zaliczano: 1) nagane, 2) nagane z ostrzeżeniem, 3) zwolnienie z pracy, 4) wydalenie ze służby nauczycielskiej, 5) wydalenie ze służby nauczycielskiej z pozbawieniem szczególnych uprawnień emerytalnych związanych ze służbą nauczycielską. Te 2 ostatnie były równoznaczne z zakazem przyjmowania ukaranego do służby nauczycielskiej przez 5 lat. Wszystkie wymienione kary wymierzane były przez komisje dyscyplinarne, niezawisłe w zakresie swego orzecznictwa⁵¹.

W sprawach dyscyplinarnych nauczyciele szkół podstawowych podlegali w pierwszej instancji komisjom dyscyplinarnym przy kuratoriach okręgów szkolnych i wydziałach prezydiów rad narodowych stopnia wojewódzkiego prowadzących szkoły. W drugiej instancji — odwoławczym komisjom dyscyplinarnym przy kuratoriach okręgów szkolnych, powołanych do rozpatrywania odwołań od orzeczeń wymienionych komisji. Niezależnie od powyższego ukaranemu zawsze przysługiwało prawo odwołania do organu administracji szkolnej wyższego stopnia.

Ocena pracy i inne uprawnienia

Tak jak w okresie przedwojennym, po 1945 roku praca każdego nauczyciela stałego szkół powszechnych raz na 3 lata była oceniana według następującej skali: bardzo dobra, zadowolająca, niezadowolająca.

Ocenę pracy ustalała władza szkolna na podstawie opinii kierownika (dyrektora) szkoły i swego przedstawiciela. Istniała możliwość odwołania się od niej (o ile nie została wydana przez władzę naczelną) do władzy bezpośrednio wyższej w terminie 14 dni od dnia powiadomienia.

Po otrzymaniu oceny niezadowolającej nauczyciel miał prawo w terminie 14 dni odwołać się do komisji kwalifikacyjnej. Ten natomiast, który dwukrotnie, w odstępie nie krótszym niż jeden, a nie dłuższym niż półtora roku, otrzymywał niedostateczną ocenę pracy zawodowej⁵², mógł być zwolniony ze służby z zachowaniem 3-miesięcznego okresu wypowiedzenia. Odstęp czasu między ocenami liczył się od dnia doręczenia pierwszej oceny.

Również w przypadku wniesienia odwołania przez nauczyciela od drugiej oceny niedostatecznej zwolnienie ze służby nie mogło nastąpić przed rozpatrzeniem tego odwołania. Takiemu nauczycielowi mogła być wypłacona odprawa na ogólnych zasadach.

⁵¹ J. Buczkowski: *Karta praw i obowiązków...*, s. 331—332.

⁵² DzU 1956, nr 12, poz. 36.

Władza szkolna zobowiązana była zawiadomić nauczyciela o wystawionej mu niedostatecznej ocenie jego pracy, podając jej uzasadnienie, z jednoczesnym ostrzeżeniem, że następna taka ocena może spowodować jego zwolnienie ze służby.

Podjmując pracę w szkole, nauczyciel miał wykonywać nałożone na niego zadania i obowiązki oraz przestrzegać ustalonego prawa. Pracując z dziećmi i młodzieżą, posiadał też określone uprawnienia, trochę inne niż pozostali pracownicy służb państwowych. Przede wszystkim miał prawo do urlopu, a ten był nieco dłuższy niż ogółu pracowników.

Od 1956 roku przyjęto, że okresem urlopu wypoczynkowego dla nauczycieli były ferie szkolne. W 1972 roku zapis ten utrzymano i uzupełniono stwierdzeniem, że zatrudnienie w tym czasie nie mogło przekroczyć 15 dni i wynikało z: zastępstwa kierownika lub dyrektora szkoły, udziału w egzaminach bądź pracach związanych z zakończeniem i początkiem roku szkolnego oraz pełnienia dyżurów szkolnych.

Tak jak w okresie międzywojennym, również po 1945 roku władza szkolna mogła udzielić nauczycielowi płatnego urlopu dla poratowania zdrowia⁵³, w wymiarze do jednego roku, jak również urlopu płatnego lub bezpłatnego dla dalszego kształcenia się, dla celów naukowych, oświatowych i artystycznych⁵⁴.

Od 1945 roku nauczycielowi zatrudnionemu po raz pierwszy przysługiwał tzw. zasiłek na zagospodarowanie⁵⁵ w wysokości 2-miesięcznych poborów, zwracanych w przypadku wystąpienia ze służby nauczycielskiej w ciągu 3 lat (chyba że w uzasadnionych przypadkach władza szkolna zwalniała go z tego).

Istniał również obowiązek zapewnienia nauczycielowi pracy w miejscu stalego zamieszkania jego współmałżonka. Natomiast nauczycielowi zatrudnionemu w miejscowości z liczbą mieszkańców poniżej 2 000 przysługiwało prawo bezpłatnego mieszkania (w 1972 roku określono jego wielkość i standard oraz tzw. dodatkową powierzchnię mieszkalną), zakup opału według norm ustalonych dla mieszkańców miasta (bezpłatnie dostarczanego) i możliwość otrzymania działki gruntu. Nauczyciel i jego rodzina mieli także zapewniony bezpłatny transport do lekarza lub szpitala, gdy zachodziła konieczność udzielenia takiej pomocy poza miejscem ich zamieszkania. Posiadał on także 50% ulgę na przejazd koleją, a od 1972 roku⁵⁶ przywilej ten rozciągnięto na okres emerytalny dla niego i współmałżonka.

⁵³ DzU 1956, nr 12, poz. 36.

⁵⁴ DzU 1956, nr 12, poz. 36. Por. *Instrukcja Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyzszego z dnia 27 czerwca 1968 roku (nr KZI-1001—3/68) w sprawie zniżek godzin i urlopów nauczycieli*, Dz.Urz. MOiSW 1968, nr B-9, poz. 76.

⁵⁵ DzU 1956, nr 12, poz. 36.

⁵⁶ DzU 1972, nr 16, poz. 114.

Po 1945 roku, ze względu na wprowadzane w naszym kraju przekształcenia ustrojowe oraz polityczno-społeczne, status prawny nauczyciela zmieniał się. Po zakończeniu wojny dla zachowania ciągłości legislacyjnej oparto się na przepisach pragmatycznych wypracowanych przez II RP. Jednakże konsolidacja obozu rządzącego zakończona przyjęciem w 1952 roku Konstytucji PRL spowodowała, że po tym roku wprowadzano nowe przepisy w zakresie praw i obowiązków nauczycieli. Niektóre z nich obowiązują po dzień dzisiejszy, inne wyeliminowano, także z powodów ekonomicznych, a wprowadzono takie, które dostosowano do potrzeb nauczycieli podejmujących pracę w nowych warunkach końca XX i początku XXI wieku.

Maciej Szaniawski

The assumptions of the structure of primary level schooling and the status of the teacher in the light of the educational law (1945—1972)

Summary

The article pays attention to the issue of legal functioning of a primary (common) school and the job of the teacher between 1945 and 1972. The analyses included the assumptions of the system and school obligation, duties of the pedagogic staff and its professional responsibility, as well as work evaluation and other teacher rights. The author of the article made an attempt to show that after 1945 the legislation concerning the very subject-matter was based on pre-war legal acts.

Primary schools (referred to as common till mid 50s) were first 7-year and, starting from 1962, 8-year institutions. The school obligation covered those children who were 7 years old in a very school year and was being prolonged to the age of 17.

The position of a teacher was devoted for people with appropriate professional qualifications (the very condition was only partly resigned from as a result of war loss of the teacher staff, finally taking on the form of an indispensable condition of higher education in 1972) and moral ones.

There existed a division into permanent and contemporary teachers and appointed and contract ones according to the form of employment. All of them, for many reasons, could be automatically moved to other schools (with or without their permission). The teacher was obliged to impart knowledge to students and shape an appropriate ideological attitude. The regulations precisely defined the conditions of employment contraction and movement into the unofficial state, professional responsibility (order and discipline penalties) as well as means of work evaluation (very good, good, satisfactory and unsatisfactory).

Due to the very profession, the teachers had a right for special privileges (a longer leave, paid leave for recuperation, train concessions and, for some, a free flat, among other things).

Maciej Szaniawski

Die Voraussetzungen der Struktur des Volksschulwesens und der Lehrerstatus angesichts des Schulrechtes (1945—1972)

Zusammenfassung

Der Artikel betrifft das vom gesetzlichen Standpunkt betrachtete Tätigkeit der Volksschule und der Lehrer in den Jahren 1945—1972. Der Verfasser ergründet die Voraussetzungen der Staatsordnung und die Schulpflicht, berufliche Qualifikationen der Lehrer, deren Dienstverantwortung, Rechte und Pflichten, die Beurteilung der Lehrerarbeit. Er kommt zum Schluss, dass sich die nach 1945 entstandenen Schulgesetze auf Vorkriegsrechtsakten gründeten.

Die Grundschulen, die bis Hälfte der 50er Jahre Volksschulen genannt wurden, waren zuerst 7-jährig und seit 1961 — 8-jährig. Die Schulpflicht galt für die Kinder ab 7. Lebensjahr und wurde allmählich bis zum 17. Lebensjahr verlängert.

Als Lehrer wurden Personen mit erforderlichen Berufsqualifikationen und entsprechender ideologisch-moralischer Einstellung angestellt. Auf diese Bedingung wurde nur vorübergehend verzichtet, als es 1972 wegen der Nachkriegsmangels an ausgebildeten Lehrern auch Personen mit irgendeiner Hochschulbildung als Lehrer beschäftigt wurden.

Es gab damals feste und befristete Lehrer, und hinsichtlich des aufgenommenen Arbeitsverhältnisses auch ernannte Lehrer und Vertragslehrer. Alle von ihnen durften aus verschiedenen Gründen von Amts wegen (mit oder ohne ihre Zustimmung) in andere Schulen versetzt werden. Der Lehrer war verpflichtet, seinen Schülern die Kenntnisse beizubringen und sie ideologisch zu erziehen. Es war in den Vorschriften präzise festgelegt, auf welche Weise ein Lehrer entlassen oder auf eine andere Stelle versetzt werden darf, wofür er haftbar gemacht werden darf (Ordnungsstrafen und Disziplinarstrafen) und wie seine Arbeit bewertet werden kann (sehr gut, gut, befriedigend, unbefriedigend).

Wegen seines Berufes hatten die Lehrer einige Sonderrechte (u. a.: längere Urlaubszeit, zahlbarer Urlaub für Wiederherstellung der Gesundheit, ermäßigte Bahnfahrkarten, manchmal auch kostenlose Wohnungen).